

НІМЕЦЬКА ШКОЛА НАПЕРЕДОДНІ РЕФОРМАЦІЇ ТА СПРОБИ ЇЇ РЕФОРМУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена діяльності відомого реформатора і гуманіста Філіпа Меланхтона (1497 - 1560), який був відповідальним за освіту на території лютеранської Німеччини. Значна увага приділяється причинам впровадження в німецьких школах системи поділу на класи.

Ключові слова: німецька школа, реформування шкільної освіти, Філіп Меланхтон, гуманізм, Реформація.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямом діяльності німецьких реформаторів починаючи з 20-х років XVI ст. стало реформування шкільної освіти. Теоретичними розробками освітянських питань на лютеранських землях займався відомий реформатор і гуманіст Філіп Меланхтон (1497–1560). Його реформаційна діяльність у сфері освіти неодноразово потрапляла у фокус спеціальних досліджень, однак деякі її аспекти ще не отримали належного висвітлення в історіографії. У даному випадку мова йдеться про створення Ф. Меланхтоном шкіл із поділом на класи та обґрунтування цієї системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освітянська діяльність Ф. Меланхтона завжди користувалася стійким інтересом дослідників. Особливо це стосується західної історіографії, де в останні роки вийшли з друку кілька ґрунтовних робіт, присвячених педагогічній та релігійній діяльності Меланхтона. Загальний аналіз шкільної освіти та внеску Ф. Меланхтона в реформування шкіл здійснили Н. Куропка [1], Т. Циглер [2], Х. Волерсхайм [3], Р. Грюн [4]. Однак, попри значну кількість робіт, присвячених діяльності Ф. Меланхтона, система поділу на класи не отримала ґрунтового висвітлення і пояснення в сучасній історіографії.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей функціонування німецьких шкіл напередодні Реформації та їх реорганізації, яка була пов'язана із впровадженням системи класів.

Виклад основного матеріалу. Німецькі дореформаційні школи, як і їх аналоги в інших західноєвропейських країнах, були дуже схожі за формою та змістом завдяки своїй орієнтації на християнські цінності латинського світу. Існуючі з каролінгських часів школи (єпископські, монастирські «*Dom- und Klosterschulen*») були, як і в інших західноєвропейських країнах, під церковною юрисдикцією та керувалися клерикальною учбовою програмою [5, 89–114]. Ці школи поділялися на *внутрішні школи (scholae interiores)*, що готували хлопчаків до кар'єри кліриків (*pueri oblati*) [6, 27], і *зовнішні школи (scholae exteriores)* – для навчання юнаків (*pueri seculares*) із шляхетних родин, які не прагнули духовної кар'єри [6, 29]. Серед відомих шкіл цього типу можна назвати школи при монастирях святої Афри в Мейсені і святого Томаса в Лейпцизі [3, 85]. Дещо особіно стояли церковні школи (Pfarrschulen), що виникли у XII ст. для підготовки церковних служок. Обов'язки вчителя у Pfarrschulen були покладені на священника [2, 24].

Активний розвиток шкіл розпочинається у XIII ст. унаслідок зростання міст та розвитку товарно-грошових відносин. Особливо результативно процес створення нових шкіл відбувався в економічно активних регіонах Німеччини і, насамперед, у ганзейських містах [7, 157–160]. Нові школи, так звані *Stadt oder Ratschulen*, частково перебували у підпорядкуванні не церковних інституцій, а міської влади, що мала турбуватися про приміщення та матеріальне забезпечення навчального процесу. І хоч для відкриття подібної школи все ж необхідно було заручитися дозволом місцевого духовенства, а іноді архієпископа або ж самого Папи, проте це явище знаменувало початок ліквідації церковної монополії на шкільну освіту [8, 127]. Оскільки навчання у школі вели винятково латиною, то ці школи отримали назву *латинських*. Окрім латинської граматики і комплексу теологічних дисциплін викладали арифметику. Однак, як зазначає Т. Н. Таценко, викладання арифметики нерідко обмежувалося лише вираховуванням церковних свят [8, 128]. Проте латинські

школи, охоплюючи предмети тривіума, давали можливість випускнику бути зарахованим до університету [9, 9].

Паралельно із латинськими і на противагу їм, з'являються *німецькомовні школи (deutschen Schulen)*, їх ще називали «*приватними школами (Privatschule)*» [10, 95], або *школами письма та рахунку (Schreibschulen und Rechnenschulen)* [2, 35]. Головним завданням цих шкіл, як видно із назви, було навчити рахунку та письму. Створені для забезпечення корпоративних інтересів окремих цехів, а тому з обмеженою, професійно орієнтованою програмою, ці школи не надавали доступу до університетів [9, 10]. Їх створювали без дозволу міської влади і кліру. Ця обставина нерідко приводила до суперечок, особливо із релігійною владою. Щоб підкреслити незаконність виникнення подібних шкіл, у джерелах їх часто називають *Wei-, Winkel- oder Klippschulen (Школа при, школа в кутку або початкова школа – П. М.)* [2, 35]. У подібних школах влада намагалася обмежувати максимальну кількість учнів, а також нерідко зобов'язувала після певного віку переходити в офіційну школу. Наприклад, у Брауншвейгу, за постановою міськрату 1478 р., яка регулювала діяльність приватних шкіл, заборонялося брати більше 10 учнів, а по досягненню семирічного віку юнаки повинні були перейти до *öffentliche Schule* [11, 21]. Попри обмеженість програми і певну незаконність, німецькі школи здійснили якщо і не переворот у справі освіти, то суттєво поліпшили її становище [10, 95]. Багато дослідників констатують високий рівень освіченості у німецьких містах, іноді навіть поголовну [8, 130; 10, 95].

Ми коротко торкнемося деяких особливостей розвитку шкільної освіти у Саксонії, оскільки саме із цим курфюршеством найбільше пов'язані педагогічні практики Філіпа Меланхтона як у сфері вищої, так і шкільної освіти.

Німецький дослідник Г. Бйоме у роботі, присвяченій німецькому гуманізму та школам, стверджував, що в той час, коли в багатьох землях Німеччини спостерігалися тільки рудименти шкільної освіти, у більш-менш великих містах Саксонського князівства на початку XV ст. діяла іноді не одна, а навіть кілька шкіл [12, 77–82].

Дисонансом звучить твердження Е. К. Хельмрайха, який зазначав, що на 718 саксонських єпархій припадала лише 71 школа [13, 29]. Тобто, єпархії були забезпечені лише на десять відсотків. Проте слід розуміти, що підрахована ним кількість шкіл відображає лише школи, якими опікувалася церква. Кількість шкіл інших типів підпорядкування, включаючи «незаконні» школи, на порядок перевищувала подану статистику. Нажаль, встановити більш менш точну кількість цих шкіл неможливо, у зв'язку із тим, що вони в силу специфіки заснування часто просто не фіксувалися у офіційних документах. Як свідчить у своєму дослідженні Ноткер Хаммерштайн, у XV ст. навіть у невеликих містечках із кількістю від 400 до 1000 жителів засновували школи [9, 10].

Динамічні перетворення у шкільництві особливо активізувалися внаслідок Реформації, яка заявила про себе особливо резонансно в культурно-освітній царині. Як зазначає В. О. Дятлов, «Реформація сама по собі була одним із наймогутніших в історії людства просвітницьких рухів, основу якого склали масові видання релігійно-публіцистичних і літературних творів, Біблії, яка стала доступною для більшості населення країни...» [14, 213].

Однак на початку Реформації школи не встигали за викликом часу. Значна їх частина тяжіла до традиційних консервативних середньовічних форм у межах клерикальних і міських муніципальних корпорацій. Існуючі застигли схоластичні освітянські форми, брак кваліфікованих викладацько-педагогічних кадрів, хронічна нестача коштів перетворили школу на малоефективну і не здатну в потрібному обсязі сприяти справі Реформації й забезпечити кваліфікованими державними і церковними службовцями нове буржуазне суспільство.

Члени магістратів, гуманістична еліта та реформатори розглядали різні шляхи перетворення школи в дієвий заклад підготовки майбутніх фахівців. Реформаційний табір бачив цей шлях як у реалізації гасла *ad fontes* – поверненні до античної філософії і патристичної літератури [15, 34], так і у впровадженні нових наукових знань та методики. Щодо тактики реалізації цієї концепції, то вона, судячи із документів, полягала у створенні узгодженої освітньої системи, яка б органічно пов'язувала набуті знання та забезпечувала поступальний рух у вивченні від елементарного до складного. Ідея не нова і теоретично сама по собі зрозуміла для середньовічної школи, особливо якщо ця школа готувала учнів для вступу в університет. Однак Меланхтон спробував наповнити її новим змістом, перетворити школу в систему, яка б дійсно максимально ефективно забезпечувала поступальний

рух у всіх типах шкіл. Такою школою, на думку Меланхтона, була школа з поділом на класи [16, 3–6].

Варто підкреслити, що хоч Меланхтона вважають першим, хто розробив для Німеччини нові плани для шкіл із поділом на класи, однак він не був новатором у загальноєвропейському масштабі. Можна перерахувати низку шкіл у різних країнах, де існував поділ на класи. Німецький учений Фрідріх Ханн зазначає, що подібна практика існувала в Західній Європі ще у XV ст., і класів могло бути навіть більше, ніж три [17, 30].

Останні дослідження нідерландських учених доводять, що школи із поділом на класи існували і в XIV ст. Щоправда у економічно успішних Нідерландах, де активний розвиток промисловості та торгівлі вимагав освічених людей і суттєво іншого типу школи. Вана Енгена у праці щодо шкіл у Нідерландах XIV ст. відзначає, що у Девентері та Зволле існували школи, які склалися із дев'яти класів. Щоправда, у цій школі класи рахувалися з кінця – найстарші юнаки були у другому та першому класах [18, 144]. Випускники перших двох класів були добре підготовленими абітурієнтами з адаптованим до університетського рівнем знань, який дозволяв вступати на артистичний факультет [18, 144]. Третій клас завершувався комплексом дисциплін, що закріплювали фундаментальні знання із граматики та логіки – рівень, доступний більшості місцевих шкіл [18, 144].

Практику поділу школи на класи знаходимо й у школі Девентера. Вона, як можна зробити висновок, за своїм рівнем була вищою за існуючі в інших містах латинські школи, бо мала, окрім шести звичайних класів, з октави (*octava* – вісім) до терції (*tertia* – три), ще два вищі класи, *secunda* (другий) та *prima* (перший) [19, 207]. Ті, хто успішно закінчив два вищі класи, могли, після певної підготовки, вступити до університету на бакалавра вільних мистецтв. Звідси і бажання найбільш яскравих учнів і школярів з інших міст; закінчити другий і перший класи [19, 208].

Іншим показовим прикладом була школа св. Павла в Англії, заснована у 1508 р. відомим гуманістом Джоном Колетом (1466–1519) [20, 291–292]. У цій школі, за різними джерелами, було 8 чи 9 класів. У кожному класі разом зі старостою (*one principall chylde*) навчалося по 17 учнів [20, 319]. Невизначеність у кількості класів є і досі не вирішеною дослідницькою проблемою. Як зазначає Л. В. Софронова, плутанина в кількості класів пояснюється непевними даними сучасників. Еразм Роттердамський, який професійно цікавився шкільною проблематикою і особисто відвідував школу, що саме по собі дає підстави довіряти його свідченням, говорить про дев'ять класів. З іншого боку, відомо, що кардинал Уолсі в 1528 р. заснував граматичну школу в Іпсвічі, де кількість класів «за прикладом школи св. Павла» дорівнювала восьми. Л. В. Софронова припускає, що на початку 20-х років XVI ст. кількість класів у школі була скорочена до восьми при збереженні загальної кількості учнів, або ж, що більш вірогідно, Уолсі не враховував групу підготовчого класу початкової освіти, яких називали катехуменами.

Отже, поділ на класи, як було з'ясовано, на початку XVI ст. став достатньо звичним явищем, що, звичайно, було відомо Меланхтону. Тоді виникає питання: чому Меланхтон, знаючи про європейські школи на вісім класів, створює шкільний план на школу із трьома класами? Можна частково погодитися із твердженням Г.-А. Штемпеля, що поділ на три класи хоч і не був ідеальним, але виявився найоптимальнішим та найефективнішим в умовах складної економічної і політичної ситуації у Саксонії і таким, який дав результат у близькій перспективі [21, 20]. Власне, Г.-А. Штемпель підкреслює, що трикласна форма гарантувала навчання, яке за короткий термін закрило б проблему освічених кадрів у сфері державного управління і церковної служби.

Однак не варто спрощувати меланхтонівську школу, зводячи її значення до елементарної, оскільки це не був звичний поділ на класи за віком і з чітко фіксованим річним циклом навчання. Меланхтон у жодному документі не говорить про те, що поділ мав відбуватися за віковими характеристиками, або ж про те, що тривалість перебування в одному класі обмежується фіксованими часовими рамками, тобто, звичним для сучасної школи роком. Ми також не маємо даних, чи існував якийсь затверджений термін навчання в одному класі. Дослідники сходяться на думці, що перебування у одному класі передбачало триваліший термін, аніж один рік [22, 67]. І цей висновок цілком корелюється з меланхтонівською ідеєю кваліфікаційного прогресу, коли перехід учня від одного класу до іншого здійснювався лише після засвоєння предметів, призначених для нижчого класу. Саме тому в класах могли перебувати діти різного віку.

Висновки. Отже, дореформаційні школи Німеччини не могли в нових умовах задовольняти суспільні запити пов'язані із інтенсифікацією суспільно-економічних відносин. Реформація ще більше загострила питання оновлення існуючих навчальних закладів, які б у короткостроковій перспективі могли забезпечити підготовку освічених кадрів для усіх сфер суспільного життя. Впоратися із таким завданням, на думку Меланхтона, могла реформована школа із поділом на класи, яка б забезпечувала всебічне виховання й освіти школярів у дусі нової лютеранської теології. І хоч Меланхтон не був першим, хто запровадив систему класів, однак особливістю його системи була не фіксована в часі програма, а принцип кваліфікаційного прогресу і ґрунтового засвоєння знань.

Список використаної літератури

1. Kuroпка N. Philipp Melanchton: Wissenschaft und Gesellschaft. Ein Gelehrter im Dienst der Kirche (1525–1532) / N. Kuporka. – Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. – 324 s.
2. Ziegler T. Geschichte der Pädagogik / Theobald Ziegler. – München: Beck, 2014. – 432 s.
3. Wollersheim H.-W. Philipp Melanchthons Einfluß auf das sächsische Schulwesen / Heinz-Werner Wollersheim // Werk und Rezeption Philipp Melanchthons in Universität und Schule bis 18. Jahrhundert. – Leipzig: Evangelische Verlag, 1999. – S. 83-97.
4. Gruhn R. Philipp Melanchthon 2010. Humanist – Reformator – Aufklärer. Philipp Melanchthon zum 450 Todesjahr / R. Gruhn. – Kempten: Volkshochschule, 2010. – 20 s.
5. Pätzold S. Männerkonvente der Diözäsen Bremen und Verden als Orte der Bildungsvermittlung im Spätmittelalter. Eine Bestand0saufnahme / S. Pätzold // Kloster und Bildung im Mittelalter. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006. – S. 89–114.
6. Konrad F.-M. Geschichte der Schule: von der Antike bis zur Gegenwart / F.-M. Konrad. – München: C. H. Beck, 2007. – 128 s.
7. Wriedt K. Schulen und bürgerliches Bildungswesen in Norddeutschland im Spätmittelalter / K. Wriedt 8 8 Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. – Göttingen: B. Moller, 1983. – S. 157–160.
8. Тащенко Т. Н. Реформація и начальное образование в немецких городах XVI века / Т. Н. Тащенко // Городская культура. Средневековье и начало нового времени. – Л.: Наука, 1986. – С. 127–151.
9. Hammerstein N. Bildung und Wissenschaft vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. Enzyklopädie deutscher Geschichte. Bd. 64. / N. Hammerstein – Frankfurt am Main: Oldenbourg, 2003. – 170 s.
10. Kaemmel H. Geschichte des deutschen Schulwesens im Übergange vom Mittelalter zur Neuzeit / H. Kaemmel. – Leipzig: Humblot, 1882. – 444 s.
11. Rude A. Die bedeutendsten evangelischen Schulordnungen des 16. Jahrhunderts nach ihrem pädagogischen Gehalte / A. Rude. – Langensalza: H. Beyer, 1893. – 60 s.
12. Böhme G. Bildungsgeschichte des europäischen Humanismus / Günther Böhme. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984. – 361 s.
13. Helmreich E. Religionsunterricht in Deutschland. Von den Klosterschulen bis heute / E. Helmreich. – Hamburg: Furche Verlag, 1966. – 422 s.
14. Дятлов В. О. Реформи і Реформація у Німеччині (XV–XVI століття) / В. О. Дятлов. – Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. – 307 с.
15. Scheible H. Melanchthon. Eine Biographie. Studienreform und Rektorat / Heinz Scheible. – München: C. H. Beck, 1997. – 294 s.
16. Melanchthon P. Lehrplan für die Schule der Stadt Eisleben (1525) / Philipp Melanchthon // Hartfelder K. Melanchthoniana Paedagogica. Eine Ergänzung zu den Werken Melanchthons im Corpus Reformatorum / Karl Hartfelder. – Leipzig: B. G. Teubner, 1892. – S. 1–6.
17. Hahn F. Die evangelische Unterweisung in den Schulen des 16. Jahrhunderts. Pädagogische Forschungen 3 / F. Hahn. – Heidelberg: Quelle und Meyer, 1957. – 136 s.
18. Van Engen J. Sisters and Brothers of the Common Life: The Devotio Moderna and the World of the Later Middle Ages / J. Van Engen. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013. – 433 p.
19. Post R. R. The Modern Devotion. Confrontation with Reformation and Humanism / R. R. Post. – Leiden: Brill, 1968. – 701 p.
20. Софронова Л. В. Джон Колет. Опыт реставрации образа христианского мыслителя ренессансной эпохи / Л. В. Софронова. – Нижний Новгород: НГПУ, 2009. – 447 с.
21. Stempel H.-A. Melanchthons pädagogisches Wirken / H.-A. Stempel. – Bielefeld: Luther-Verlag, 1979. – 224 p.
22. Groll R. Philipp Melanchthon als Erzieher / R. Groll // Philipp Melanchthon 1497-1560. Gedenkschrift zum 400. Todestag des Reformators, 19. April 1560/1960. – Bretten: Melanchthonverein, 1960. – S. 67–70.

References

1. Kuroпка, N. (2002). *Philipp Melanchton: Wissenschaft und Gesellschaft. Ein Gelehrter im Dienst der Kirche (1525–1532)*. Tübingen: Mohr Siebeck.
2. Ziegler, T. (2014). *Geschichte der Pädagogik*. München: Beck.
3. Wollersheim, H.-W. (1999). Philipp Melanchthons Einfluß auf das sächsische Schulwesen. *Werk und Rezeption Philipp Melanchthons in Universität und Schule bis 18. Jahrhundert*. Leipzig, 83-97.
4. Gruhn, R. (2010). *Philipp Melanchthon 2010. Humanist – Reformator – Aufklärer. Philipp Melanchthon zum*

- 450 Todesjahr. Kempten: Volkshochschule.
5. Pätzold, S. (2006). Männerkonvente der Diözesen Bremen und Verden als Orte der Bildungsvermittlung im Spätmittelalter. Eine Bestandesaufnahme. *Kloster und Bildung im Mittelalter*. Göttingen, 89–114.
 6. Konrad, F.-M. (2007). *Geschichte der Schule: von der Antike bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck.
 7. Wriedt, K. (1983). Schulen und bürgerliches Bildungswesen in Norddeutschland im Spätmittelalter. *Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Göttingen, 157–160.
 8. Tatsenko N. N. (1986). Reformation and primary education in the Germany of the XVI century. *Urban culture. The Middle Ages and the beginning of a new time*. Leningrad, 127–151. (in Rus.)
 9. Hammerstein, N. (2003). *Bildung und Wissenschaft vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. Enzyklopädie deutscher Geschichte. Bd. 64*. Frankfurt am Main: Oldenbourg.
 10. Kaemmel, H. (1882). *Geschichte des deutschen Schulwesens im Übergange vom Mittelalter zur Neuzeit*. Leipzig: Humblot.
 11. Rude, A. (1893). *Die bedeutendsten evangelischen Schulordnungen des 16. Jahrhunderts nach ihrem pädagogischen Gehalte*. Langensalza: H. Beyer.
 12. Böhme, G. (1984). *Bildungsgeschichte des europäischen Humanismus*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
 13. Helmreich, E. (1966). *Religionsunterricht in Deutschland. Von den Klosterschulen bis heute*. Hamburg: Furche Verlag.
 14. Djatlov V. I. (2010). *Reforms and Reformation in Germany (XV–XVI centuries)*. Chernihiv: Taras Shevchenko National Pedagogical University of Chernihiv. (in Ukr.)
 15. Scheible, H. (1997). *Melanchthon. Eine Biographie. Studienreform und Rektorat*. München: C. H. Beck.
 16. Melanchthon P. (1892). Lehrplan für die Schule der Stadt Eisleben (1525). *Hartfelder K. Melanchthoniana Paedagogica. Eine Ergänzung zu den Werken Melanchthons im Corpus Reformatorum*. Leipzig: B. G. Teubner, S. 1–6.
 17. Hahn, F. (1957). *Die evangelische Unterweisung in den Schulen des 16. Jahrhunderts. Pädagogische Forschungen 3*. Heidelberg: Quelle und Meyer.
 18. Van Engen, J. (2013). *Sisters and Brothers of the Common Life: The Devotio Moderna and the World of the Later Middle Ages*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
 19. Post, R. R. (1968). *The Modern Devotion. Confrontation with Reformation and Humanism*. Leiden: Brill.
 20. Sofronova, L. V. (2009). *John Colet. An attempt to restore the image of the Christian thinker of the Renaissance era*. Nizhny Novgorod (in Rus.)
 21. Stempel, H.-A. (1979). *Melanchthons pädagogisches Wirken*. Bielefeld: Luther-Verlag.
 22. Groll, R. (1960). *Philipp Melanchthon als Erzieher // Philipp Melanchthon 1497-1560. Gedenkschrift zum 400. Todestag des Reformators, 19. April 1560/1960*. Bretten: Melanchthonverein.

KOTLJAROV Petro, Candidate of Sciences (History), Associate professor, Head of the Department of Art History chair, Taras Shevchenko National University of Kyiv,
e-mail: pkotl122@yandex.ua

GERMAN SCHOOL ON THE EVE OF REFORMATION: ATTEMPTS AT SCHOOL REFORM

Abstract. Introduction. *The famous theologian and humanist Philipp Melanchthon (1497 – 1560) was in charge of education on the Lutheran territory. The paper focuses on reasons of introducing a system of arranging pupils in classes in German schools.*

Purpose. *The main purpose of our research is to look into peculiarities of German schools on the Eve of Reformation and their reorganization according with a new system of arranging pupils in classes.*

Results. *At the beginning of the Reformation schools remained far behind from social and economic progress. The major part of schools were dominated by conservative medieval traditions, according with requirement of cleric and municipal corporations. Existing schools could not contribute to the cause of Reformation and to society's renewal in the spirit of Evangelism. In addition, these conservative schools could not provide with skilled state and church personnel the new bourgeois society. Melanchthon, through substantial changes in the school program and administration, managed to reorganize school into effective educational institution. Much of success of his reforms explains the new system of arranging pupils in classes.*

Originality. *In this paper, based in the complex analysis of practice of arranging pupils in classes across the Europe, we have examined advantages of the new school system elaborated by Philipp Melanchthon. As we have found out, his system could provide society within the short time with qualified state and church personnel.*

Conclusion. *The Reformation set a task of renewal and reorganization of German schools to make them able to provide Lutherans with qualified pastors, theologians, public officials etc. In Melanchthon's opinion, a new reformed school with arranging in classes could cope with this task and was able to supply pupils with ethical upbringing and education in the spirit of the Lutheran theology.*

Key words: *German school, school education reform, Philipp Melanchthon, humanism, Reformation.*

*Одержано редакцією 21.04.2017
Прийнято до публікації 31.05.2017*